

ЕКОНОМІКА

Сергій Шкарлет

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Характерними рисами сучасної економіки України є: наявність структурних диспропорцій національного виробництва; тінізація економіки; її експортна спрямованість з переважною часткою продукції низького рівня валової доданої вартості; критична залежність економіки від імпортних енергоносіїв; несприятливий інвестиційно-інноваційний клімат; недосконалість, неузгодженість та непрозорість законодавства (в тому числі податкового) і регуляторної політики; нерозвиненість внутрішнього ринку; низька платоспроможність фізичних та юридичних осіб; застаріла техніко-технологічна база промисловості та її повільне оновлення; відтік висококваліфікованих кадрів; тривала політична нестабільність та інші. Об'єктивними наслідками сучасного стану економіки України є дані її основних макроекономічних показників [1], що зведені в таблицю 1.

Таблиця 1

Основні макроекономічні показники, що опосередковано характеризують економічну безпеку України за 2000-2006 роки

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ВВП номінальний, млн. грн.	170070	204190	225810	267344	345113	441452	535660
% до попереднього року	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1	102,6	107,1
% до 1990 року	44,3	48,3	50,3	55,1	61,8	63,4	65,4
ВВП на душу населення, грн.	3436	4195	4685	5591	7273	8885	9574
Індекс цін виробників промислової продукції, % до грудня попереднього року	120,8	100,9	105,7	111,1	124,1	109,5	114,1
Індекс споживчих цін, % до грудня попереднього року	125,8	106,1	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6
Темп зростання промислового виробництва, % до попереднього року	113,2	114,2	107,0	115,8	112,5	103,1	106,2
Темп зростання роздрібного товарообороту, % до попереднього року	108,1	113,7	115,0	120,5	121,9	123,4	125,3
Питома вага підприємств усіх видів економічної діяльності, що одержали прибуток від звичайної діяльності до оподаткування, % до загальної кількості	62,3	61,8	61,2	62,8	65,2	66,7	65,7
Кількість наявного населення (на кінець року), тис. чол.	48923,2	48457,1	48003,5	47622,4	47280,8	46929,5	46646,0

% до попереднього року	99,0	99,0	99,1	99,2	99,3	99,3	99,4
Природне скорочення населення, тис. чол. за рік	-506,6	-446,1	-453,6	-381,1	-341,6	-351,3	-283,5
Кількість зареєстрованих безробітних (на кінець року), тис. чол.	1155,2	1008,1	1034,2	988,9	981,8	881,5	693,1
Рівень зареєстрованого безробіття	4,1	3,6	3,7	3,5	3,5	3,1	2,7
Найвні доходи в розрахунку на одну особу, грн. на рік	x	2445,9	2938,0	3400,3	4468,4	5908,0	7538,6
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	230,13	311,08	376,38	462,27	589,62	806,19	1041,17
Реальна заробітна плата, % до попереднього року	99,1	119,3	118,2	115,2	123,8	120,3	118,3
Витратомісткість економіки, %	57,1	57,7	53,5	57,6	59,0	58,2	58,7
Ефективність економіки, %	75,1	73,2	86,9	73,5	69,4	71,9	70,4
Результативність економіки, %	42,9	42,3	46,5	42,4	41,0	41,8	41,3

За даними таблиці 1, у 2005 році ВВП України збільшився лише на 1.7 %, що свідчить про погіршення стану економічної безпеки країни, принаймні в порівнянні з 2004 роком (збільшення ВВП – 12.1 %), причому основним джерелом такого погіршення є сукупний показник динаміки господарської діяльності та, відповідно, і економічної безпеки, підприємств-резидентів України. Згідно з наведеними даними викликає занепокоєння нестабільна цінова ситуація країни. Достатньо повільно збільшується кількість прибутково працюючих підприємств. На фоні низьких показників доходів населення викликають занепокоєння показники скорочення його наявної кількості. При цьому спостерігається явно витратний характер економіки України, що призводить до відсутності зацікавленості економічних агентів усіх рівнів у кінцевих результатах господарської діяльності, що формують рівень їх економічної безпеки зокрема та потенціал економічної безпеки держави взагалі.

На сучасному історичному етапі більшість українських підприємств, працюючи в нестабільному економічному та суспільно-політичному середовищі, переживають глибокий спад виробництва і перебувають або в критичному стані, або у стані банкрутства. Саме підприємство є основним структуроутворюючим елементом економіки держави, тому економічна безпека підприємства здатна зіграти виняткову роль у його подальшій діяльності. Через систему податків, субсидій, кредитів, цін та інших інструментів і впливів держава реалізує власну політику, що може підвищувати або знижувати сумарну оцінку економічної безпеки підприємства зокрема і, як наслідок, держави взагалі, бо, держава значною мірою визначає зовнішню економічну безпеку підприємства. Від стану конкретних підприємств залежать конкурентоспроможність продукції, рівень використання потужностей і ресурсів, фінансова й виконавська дисципліна, продумана політика ціноутворення. Економічна безпека держави є похідною забезпечення економічної безпеки підприємства. Конкурентоспроможність структурних одиниць зумовлює національну економічну безпеку, сприяючи престижу держави на світовому ринку. З іншого боку, економічна безпека держави є базою, що визначає захищеність окремих виробничих одиниць [2, 3]. Отже, економічна безпека є універсальною категорією, яка відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на усіх рівнях.

Найбільший вплив на формування економічної безпеки підприємства справляє держава. Використовуючи прямі та непрямі прийоми втручання, вона регулює економічний і соціальний розвиток країни, тому інтереси підприємства і держави не завжди збігаються. Їх спільним мірилом виступає економічна безпека. Проблема полягає у тому, що, створюючи базу для економічної безпеки держави, головне не завдати шкоди інтересам підприємства. В цьому контексті безпека підприємства складається з багатьох напрямів організаційно-управлінської діяльності держави, в тому числі і зі створення сприятливого клімату для розвитку підприємницької діяльності, і на цій основі забезпечення різноманітних потреб суспільства, різних верств населення та окремого громадянина.

Внаслідок цього ми вважаємо, що необхідно більше уваги приділити саме процесу формування економічної безпеки підприємств-резидентів як основному джерелу формування стану економічної безпеки держави та забезпечення динаміки процесу її розширеного

відтворення на засадах вивчення процесу забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства, ідентифікації позитивних та негативних факторів, які впливають на фінансово-господарчу діяльність підприємства і його конкурентоспроможність, а також розробці заходів щодо активізації процесу підвищення економічної безпеки підприємства.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Варто зазначити, що у сучасному науковому просторі немає єдиної думки з приводу термінів економічної безпеки підприємств, тому розглянемо декілька з них. Так, наприклад, економічна безпека підприємства розглядається як становище найефективнішого використання ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування підприємства на теперішній час і в майбутньому [4].

Т. Ковальов і Т. Сухорукова пропонують таке визначення: економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не відбиваються негативно на його діяльності [5].

Є. Раздіна розуміє це поняття так: економічна безпека підприємства – комплекс заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарчих суб'єктів за умов ринкової економіки, які захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів [6].

Н. Капустін визначає економічну безпеку підприємства як сукупність чинників, котрі забезпечують незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів [7].

М. Бендіков тлумачить економічну безпеку підприємства (господарчого суб'єкта) як захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу від прямих (активних) або непрямих (пасивних) загроз [8].

О. Мітрофанов [9] твердить, що економічна безпека підприємства - це сукупність організаційно-правових, режимно-охоронних, технічних, технологічних, економічних, фінансових, інформаційно-аналітичних та інших методів, спрямованих на усунення потенційних загроз та створення умов для забезпечення ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності відповідно до їх цілей та завдань.

О. Ілларіонов та В. Попович визначають [10, 11] економічну безпеку фірми (підприємства, організації) приблизно в одному контексті: як такий стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування, прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найефективніше їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного і соціального розвитку, запобігання внутрішнім та зовнішнім негативним впливам (загрозам).

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що узагальнена семантика і морфологія економічної безпеки підприємства (рис. 1) передбачає стійкий розвиток (тобто збалансований і безупинний), що досягається за допомогою використання усіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найефективніше їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам). Необхідність постійного дотримання економічної безпеки зумовлюється об'єктивно наявним для кожного підприємства завданням забезпечення стабільності функціонування, динаміки розвитку та досягнення головних цілей своєї діяльності. При цьому рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно її керівництво і менеджери усіх рівнів будуть спроможні уникнути можливих загроз і ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього та внутрішнього середовища.

Мета. Метою цієї статті є комплексне дослідження ролі, місця, сутності, нормативного статусу та теоретичних основ формування економічної безпеки підприємств.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення детермінантів економічної безпеки підприємства дозволяє у загальному випадку конкретизувати джерела негативних впливів на економічну безпеку, якими, зокрема, можуть бути: по-перше, свідомі чи несвідомі дії окремих посадових осіб і суб'єктів господарювання (органів державної влади, міжнародних організацій, підприємств та організацій-конкурентів); по-друге, збіг об'єктивних обставин (стан фінансової кон'юнктури на ринках даного підприємства, наукові відкриття та технологічні розробки, форс-мажорні обставини тощо). Залежно від суб'єктної зумовленості негативні впливи на економічну безпеку можуть мати об'єктивний і суб'єктивний характер. Об'єктивними вважаються такі негативні впливи, які виникають не з волі конкретного підприємства або його окремих працівників. Суб'єктивні впливи мають місце внаслідок неефективної роботи підприємства в цілому або окремих його працівників (передовсім керівників і функціональних

менеджерів). Тому, на наш погляд, передумови формування економічної безпеки підприємства, що відображені нами на рисунку 2, базуються на головній меті та функціональних цілях діяльності підприємства. При цьому головна мета полягає у забезпеченні гарантій його стабільного та максимально-ефективного функціонування на сучасному етапі господарської діяльності і високого потенціалу розвитку в майбутньому.

Відповідно до головної мети можемо концептуально окреслити основні функціональні цілі економічної безпеки підприємства: забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності підприємства; забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу підприємства; досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління підприємством; досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу, належної ефективності корпоративних НДДКР; мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища; якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства; забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці і досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів та відділів підприємства; ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу, майна, а також комерційних інтересів.

Фахівці зазначають [7], що широкий спектр цілей формування економічної безпеки підприємства у контексті забезпечення гарантій його стабільного та максимально ефективного функціонування на сучасному етапі господарської діяльності і високого потенціалу розвитку в майбутньому вимагає системного їх розподілу у напрямках технологічної, ресурсної, фінансової, маркетингової і соціальної безпеки, що являють собою комплекс завдань та показників, підвищити які можливо, лише успішно працюючи в усіх напрямках одночасно. Зокрема, конкретними кроками зміцнення економічної безпеки українських підприємств можуть бути:

- у рамках технологічної безпеки – закриття низькорентабельних і збиткових підприємств; зміна оплати праці наукових кадрів; створення нових організаційно-виробничих структур; використання лізингу; активна участь у міжнародних виставках, семінарах;
- у рамках ресурсної безпеки – удосконалення системи розрахунків; підвищення продуктивності праці; збільшення капіталовкладень у ресурсозбереження; стимулювання «ресурсного» напрямку НДДКР;
- у рамках фінансової безпеки – застосування принципу дотримання критичних строків кредитування; створення інформаційного центру; щоб постійно мати відомості про борги підприємства і перекрити канали втрати інформації; створення в структурі інформаційного центру спеціальної групи фінансових працівників, яка б перевіряла податкові та інші обов'язкові платежі для виявлення можливої передплати і надавала відомості про основні виробничі фонди, що мало використовуються, з метою їх можливого продажу; використання нових форм партнерських зв'язків, у тому числі франчайзингу;
- у рамках маркетингової безпеки – забезпечення постійного взаємоузгодження споживчих потреб та виробничих можливостей підприємства в контексті активізації інноваційного процесу на підприємстві;
- у рамках соціальної безпеки – наближення рівня оплати праці до показників розвинутих держав; залучення робітників до управлінських функцій; підвищення кваліфікації працівників; зацікавленість адміністрації підприємства; підвищення матеріальної відповідальності працівників за результати праці.

Таким чином, у сучасних умовах основною складовою частиною комплексу першочергових заходів антикризової діяльності підприємств має стати програма конкретних дій щодо створення та активізації формування стану їх економічної безпеки. Окрім напрямків впровадження та активізації, економічна безпека підприємства характеризується сукупністю якісних і кількісних показників, найважливішим серед яких є потенціал економічної безпеки підприємства, якщо може бути визначений як оцінка стану використання корпоративних ресурсів за певними критеріями. Поняття корпоративних ресурсів у цьому контексті відбивається як фактори бізнесу, що використовуються власниками і менеджерами підприємства для виконання цілей бізнесу. Структура корпоративних ресурсів у контексті проблеми формування та активізації стану економічної безпеки підприємства виглядає так: по-перше – ресурс капіталу. Акціонерний капітал підприємства у поєднанні з позиковими фінансовими ресурсами є кровноносною системою підприємства і дозволяє купувати і підтримувати інші корпоративні ресурси, первісно відсутні у засновників даного підприємства.

По-друге – ресурс персоналу. Менеджери підприємства, штат інженерного персоналу, виробничих робітників і службовців з їх знаннями, досвідом і навичками є основною провідною і сполучною ланкою, що поєднує в одне ціле всі фактори даного бізнесу, забезпечуючи проведення у життя ідеології бізнесу, а також досягнення цілей бізнесу. Важливість цього ресурсу підтверджується тим, що промисловий контингент менеджменту як група освічених, ініціативних, здібних до скоординованої, цілеспрямованої праці і управління іншими людьми менеджерів складає вельми важливий прошарок у соціальній структурі суспільства, на його частку припадає близько 3% всіх зайнятих в економіці [1].

По-третє – ресурс інформації та технології. Інформація, що стосується усіх сторін діяльності підприємства, є сьогодні найбільш цінним і дорогим з ресурсів підприємства. Саме інформація про зміну політичної, соціальної, економічної та екологічної ситуації, зміни на ринках підприємства, науково-технічна і технологічна інформація, конкретні ноу-хау, що стосуються певних аспектів даного бізнесу, нове в методах організації й управління бізнесом дозволяють підприємству адекватно реагувати на будь-які зміни зовнішнього середовища бізнесу, ефективно планувати і здійснювати свою господарську діяльність.

По-четверте - ресурс техніки і обладнання. На основі фінансових, інформаційно-технологічних і кадрових можливостей підприємства здійснюється придбання технологічного та іншого обладнання, що необхідне, на думку менеджерів підприємства, і доступне, виходячи з наявних ресурсів.

По-п'яте – ресурс прав, сучасна роль якого різко зросла з розвитком цивілізації, виснаженням природних ресурсів і підвищенням цінності нематеріальних активів. Цей ресурс включає до свого складу права на використання патентів, ліцензії і квоти на використання природних ресурсів, а також експортні квоти, права на користування землею. Ресурс прав дозволяє підприємству залучитися до використання передових технологічних розробок, не проводячи власних (іноді занадто дорогих) наукових досліджень, а також отримати доступ до виняткових можливостей розвитку бізнесу.

Вищевикладений ресурсний підхід базується на тому, що потенціал економічної безпеки підприємства є результатом принципової ринкової поведінки підприємства як економічного агента і відбиває ресурси та компетенції, якими володіє підприємство. В цьому контексті достатньо актуальним є застосування функціонального підходу окреслення проблеми формування та активізації стану економічної безпеки підприємства, відповідно до якого основними функціональними складовими економічної безпеки підприємства ми можемо визначити сукупність основних елементів, істотно відмінних один від одного за своїм змістом, якими, зокрема, на нашу думку, можуть бути такі:

1. Фінансова складова – досягнення найефективнішого використання корпоративних ресурсів.

У контексті дослідження фінансової складової у першу чергу маємо оцінити загрози економічній безпеці, що мають політико-правовий характер і включають: внутрішні негативні дії; зовнішні негативні дії; форс-мажорні обставини. Далі, в процесі оцінки поточного рівня забезпечення фінансової складової економічної безпеки підлягають аналізу:

- фінансова звітність і результати роботи підприємства— платоспроможність, фінансова незалежність, структура й використання капіталу та прибутку;
- конкурентний стан підприємства на ринку — частка ринку, якою володіє суб'єкт господарювання; рівень застосовуваних технологій і менеджменту;
- стан ринку цінних паперів підприємства — оператори та інвестори цінних паперів, курс акцій і лістинг та інші доступні показники.

Важливою передумовою застосування превентивних заходів щодо фінансової складової економічної безпеки є планування (у тому числі і бюджетування) комплексу необхідних заходів та оперативна реалізація запланованих дій у процесі впровадження певних заходів у фінансово-економічній діяльності.

2. Інтелектуальна складова – збереження та розвиток інтелектуального потенціалу підприємства; ефективне управління персоналом.

Дослідження інтелектуальної і кадрової складових, а також релевантне застосування превентивних заходів та заходів актуалізації стану економічної безпеки щодо складу кадрів, їхнього інтелекту та професіоналізму охоплює взаємозв'язані і водночас самостійні напрями діяльності підприємства. На першій стадії процесу формування економічної безпеки підприємства за інтелектуально-кадровою складовою здійснюється оцінка загроз негативних дій і можливої шкоди від таких дій. З-поміж основних негативних впливів на економічну безпеку підприємства відокремлюють недостатню кваліфікацію працівників тих чи тих структурних підрозділів, їхнє небажання або нездатність надати максимальну користь

підприємству, що може бути зумовлене низьким рівнем управління персоналом, браком коштів на оплату праці окремих категорій персоналу підприємства чи нерациональним їх витрачанням.

Процес планування та управління персоналом, спрямований на формування належного рівня економічної безпеки та його актуалізацію, має охоплювати організацію системи підбору, найму, навчання й мотивації праці необхідних працівників, включаючи матеріальні та моральні стимули, престижність професії, волю до творчості, забезпечення соціальними благами.

3. Техніко-технологічна складова – ступінь відповідності застосовуваних на підприємстві технологій сучасним світовим аналогам щодо оптимізації витрат ресурсів.

Процес формування економічної безпеки підприємства та активізації її стану за параметрами техніко-технологічної складової, як правило, передбачає здійснення кількох, послідовних етапів. Перший етап охоплює аналіз ринку технологій щодо виробництва продукції, аналогічної профілю даного підприємства чи організації-проектувальника. Другий етап — аналіз конкретних технологічних процесів і пошук внутрішніх резервів поліпшення використовуваних технологій. На третьому етапі здійснюється:

- аналіз товарних ринків за профілем продукції, що виготовляється підприємством, та ринків товарів-замінників;
- оцінка перспектив розвитку ринків продукції підприємства;
- прогнозування можливої специфіки необхідних технологічних процесів для випуску конкурентоспроможних товарів.

Четвертий етап присвячується переважно розробці технологічної стратегії розвитку підприємства. На п'ятому етапі оперативно реалізуються плани технологічного розвитку підприємства в процесі здійснення ним виробничо-господарської діяльності. Шостий етап є завершальним, на якому аналізуються результати практичної реалізації заходів щодо охорони техніко-технологічної складової економічної безпеки на підставі спеціальної карти розрахунків ефективності таких заходів.

Формалізована оцінка рівня техніко-технологічної складової економічної безпеки підприємства за окремим функціональним критерієм (коефіцієнтом) здійснюється на підставі аналізу розрахунку такого функціонального критерію за формулою [12]:

$$FK = \frac{ZB_{vid}}{V_{rkz} + ZB_z}, \quad (1)$$

де ZB_{vid} - сумарний відвернений збиток від реалізації комплексу заходів формування економічної безпеки підприємства за техніко-технологічною складовою;

V_{rkz} - загальна сума витрат підприємства на реалізацію зазначеного комплексу заходів;

ZB_z - сумарний завданий підприємству збиток за техніко-технологічною складовою його економічної безпеки.

Для більшої наглядності додатково до плану формування економічної безпеки підприємства та її активізації за техніко-технологічною складовою необхідно розробити план-карту розрахунку ефективності заходів з відокремлюванням прогнозованих необхідних показників.

4. Політико-правова складова - усебічне правове забезпечення діяльності підприємства, дотримання чинного законодавства.

Процес формування економічної безпеки підприємства за параметрами політико-правової складової його діяльності, як правило, здійснюється за типовою схемою, що передбачає певний комплекс дійових елементів організаційно-економічного спрямування і, зокрема: аналіз загроз негативних впливів; оцінка поточного рівня забезпечення; планування комплексу заходів, спрямованих на підвищення цього рівня; здійснення ресурсного планування; планування роботи відповідних функціональних підрозділів підприємства; оперативна реалізація запропонованого комплексу заходів щодо організації належного рівня безпеки. При цьому, основними причинами виникнення внутрішніх негативних впливів можуть бути: низька кваліфікація працівників юридичної служби відповідного суб'єкта господарювання та помилки у підборі персоналу цієї служби; недостатнє фінансування юридичного забезпечення підприємницької або іншої діяльності; небажання чи нездатність підприємства активно впливати на зовнішнє політико-правове середовище його (її) діяльності.

У контексті політико-правової складової причини виникнення зовнішніх негативних

впливів на формування стану економічної безпеки підприємства здебільшого мають подвійний характер: або політичний, або нормативно-правовий. Якщо причини нормативно-правового характеру достатньо детерміновані, то причини першої групи певним чином деталізуються і структуруються за складнішою схемою, а саме:

- зіткнення інтересів суспільних груп (верств) населення з економічних, національних, релігійних та інших мотивів;

- військові конфлікти (дії);

- економічна і політична блокада, ембарго;

- фінансові та політичні кризи світового (міжнародного) характеру.

5. Інформаційна складова - ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення господарської діяльності підприємства.

Формування економічної безпеки підприємства за параметрами його інформаційної складової полягає у виконанні певних функцій, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки і до яких, зокрема, належать: збирання всіх видів інформації, що має відношення до діяльності того чи того суб'єкта господарювання; аналіз одержуваної інформації з обов'язковим дотриманням загально-прийнятих принципів і методів; прогнозування тенденцій розвитку науково-технологічних, економічних і політичних процесів; оцінка рівня економічної безпеки за всіма складовими та в цілому, розробка рекомендацій для підвищення цього рівня на конкретному суб'єкті господарювання; інші види діяльності з розробки інформаційної складової економічної безпеки.

Враховуючи те, що на підприємство постійно надходять потоки інформації, котрі розрізняються за джерелами їхнього формування (виникнення), необхідно розділити їх такими групами: відкрита офіційна інформація; вірогідна нетаємна інформація, що одержується через неформальні контакти працівників фірми з носіями такої інформації; таємна інформація. Оперативна реалізація заходів з розробки та охорони інформаційної складової економічної безпеки здійснюється послідовним виконанням певного комплексу робіт, а саме:

- по-перше, збирання різних видів необхідної інформації;

- по-друге, обробка та систематизація одержаної інформації;

- по-третє, аналіз одержаної інформації;

- по-четверте, захист інформаційного середовища підприємства, що традиційно охоплює:

- заходи для захисту суб'єкта господарювання від промислового шпіонажу з боку конкурентів або інших юридичних та фізичних осіб;

- технічний захист приміщень, транспорту, кореспонденції, переговорів, різної документації від несанкціонованого доступу зацікавлених юридичних і фізичних осіб до закритої інформації;

- збирання інформації про потенційних ініціаторів промислового шпіонажу та проведення необхідних запобіжних дій з метою припинення таких спроб;

- по-п'яте, зовнішня інформаційна діяльність.

6. Екологічна складова - дотримання чинних екологічних норм, мінімізація втрат від забруднення довкілля.

Формування економічної безпеки підприємства в контексті її екологічної складової в умовах сучасності постає як проблема охорони екологічної безпеки суспільства від дій суб'єктів господарювання, що здійснюють виробничо-комерційну діяльність, яку можливо вирішити тільки за умови розробки і ретельного дотримання національних та міжнародних норм мінімально-допустимого вмісту шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє середовище, а також дотримання екологічних параметрів продукції (товарів, робіт, послуг), що виготовляються.

Сутність процесу забезпечення економічної безпеки підприємства за параметрами екологічної складової в термінах теорії управління можна відобразити у вигляді функції наступного виду:

$$F(Z, Q, m) \rightarrow \min \quad (2)$$

Де, Z - витрати на заходи для дотримання екологічних норм;

Q - втрати від штрафних санкцій за порушення екологічних норм;

m - втрати від закриття для продукції підприємства ринків інших держав із жорсткішими нормами екологічної чистоти товарів.

При цьому індикаторами екологічної складової економічної безпеки є, з одного боку,

нормативи гранично допустимої концентрації шкідливих речовин, установлені національним законодавством, а з іншого - аналіз ефективності заходів для забезпечення такої екологічної складової. Алгоритм процесу охорони екологічної складової економічної безпеки полягає у проведенні таких послідовних дій: по-перше, розрахунок карти ефективності здійснюваних заходів для охорони екологічної складової економічної безпеки на підставі звітних даних про фінансово-господарську діяльність підприємства.

По-друге, аналіз виконаних розрахунків і розробка рекомендацій для підвищення ефективності здійснюваних заходів.

По-третє, розробка альтернативних сценаріїв реалізації запланованих заходів.

По-четверте, вибір пріоритетного сценарію на засаді порівняння розрахунків ефективності запланованих заходів.

По-п'яте, передача обраного планового сценарію в складі загального плану охорони економічної безпеки в підрозділи, які здійснюють функціональне планування фінансово-господарської діяльності підприємства.

По-шосте, практичне здійснення запланованих заходів у процесі діяльності відповідного суб'єкта господарювання.

7. Силова складова - забезпечення фізичної безпеки працівників фірми (передовсім керівників) і збереження її майна.

Формування економічної безпеки підприємства в контексті застосування заходів силової складової зумовлюється негативним впливом певних явищ або дій, основними причинами яких є:

- нездатність підприємств-конкурентів досягти переваг коректними методами ринкового характеру, тобто за рахунок підвищення якості власної продукції, зниження поточних витрат на виробництво (діяльність), удосконалення маркетингових досліджень ринку тощо;
- кримінальні мотиви одержання злочинними юридичними (фізичними) особами доходів через шантаж, шахрайство або крадіжки;
- некомерційні мотиви посягань на життя та здоров'я керівників, працівників підприємства, а також на його майно.

Названі спонукальні мотиви можуть зумовити спроби негативного впливу (фізичного та морального характеру) на працівників фірми. Спроби фізичного усунення керівників, вищих менеджерів і головних спеціалістів спричинюються переважно зіткненням комерційних інтересів підприємств-конкурентів, конфліктами керівництва підприємства з кримінальними організаціями (особами), а також політичними мотивами. Спроби морального тиску на працівників підприємства, як правило, вчиняються з метою змусити їх до дій, що завдаватимуть шкоди економічній безпеці та ефективному функціонуванню підприємства. Виконавцями таких дій можуть бути представники криміналітету, корумповані чиновники служб безпеки та податкових служб або спеціально найняті для цього люди та організації. Загальну сукупність негативних дій щодо силової складової економічної безпеки можна стисло сформулювати так:

- 1) фізичні та моральні впливи особистого спрямування (спрямовані проти конкретної особистості);
- 2) негативні дії, спрямовані на завдання шкоди майну, включаючи загрози зменшення активів підприємства і втрати ним фінансової незалежності;
- 3) негативний вплив на інформаційне середовище підприємства (промисловий шпіонаж).

Кожна з наведених функціональних складових економічної безпеки підприємства характеризується власним змістом, набором функціональних критеріїв і способами забезпечення. Саме тому головна мета та функціональні складові потенціалу зумовлюють формування необхідних структурують елементів і загальної схеми організації економічної безпеки. На нашу думку, загальна схема процесу організації та активізації стану економічної безпеки підприємства включає такі заходи, що здійснюються послідовно або одночасно:

- 1) формування необхідних корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, прав, інформації, технології та устаткування);
- 2) загальностратегічне прогнозування та планування шляхів активізації стану економічної безпеки за функціональними складовими;
- 3) стратегічне планування фінансово-господарської діяльності підприємства;
- 4) загальнотактичне планування економічної безпеки за функціональними складовими;
- 5) тактичне планування фінансово-господарської діяльності підприємства (організації);
- 6) оперативне функціонально-вартісне управління фінансово-господарською діяльністю підприємства (організації);

- 7) здійснення функціонального аналізу рівня економічної безпеки;
- 8) загальна оцінка досягнутого рівня економічної безпеки.

Тільки за умови впровадження в необхідному обсязі зазначених заходів за усіма структурно-функціональними складовими, згідно з концептуальною моделлю економічної безпеки підприємства, що запропонована нами на рисунку 3, можливо буде досягти належного потенціалу і стану економічної безпеки підприємства, що у загальному випадку теж підлягає детермінованій оцінці, принаймні у першому наближенні. Первинний ідентифікатор оцінки потенціалу економічної безпеки підприємства фахівцями пропонується оцінювати на підставі визначення сукупного критерію через зважування і підсумовування окремих функціональних критеріїв, які обчислюються із допомогою порівняння можливої величини шкоди підприємству та ефективності заходів щодо запобігання цій шкоді. Сукупний ідентифікатор потенціалу економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання можна розрахувати, користуючись формулою [12]:

$$k_{ses} = \sum_{i=1}^n k_i d_i \quad (3)$$

де, k_{ses} - величина окремого критерію за i -ю функціональною складовою;

d_i - питома вага значущості i -ї функціональної складової;

n - кількість функціональних складових економічної безпеки підприємства.

З досвіду понад 50 підприємств Росії, питома вага значущості функціональних складових економічної безпеки, становить [12]:

- у промисловості - [0,05; 0,2];
- у сільському господарстві - [0,05; 0,3];
- в торгівлі - [0,05; 0,3].

Попередня оцінка потенціалу економічної безпеки здійснюється порівнюванням розрахункових значень сукупного ідентифікатора потенціалу економічної безпеки із реальними величинами цього показника по підприємству, що аналізується, а також (коли це можливо) по аналогічних підприємствах відповідних галузей економіки. Після розрахунку впливу функціональних складових на зміну сукупного ідентифікатора потенціалу економічної безпеки здійснюється функціональний аналіз заходів з організації забезпечення необхідного рівня економічної безпеки за окремими складовими з використанням відповідного алгоритму. Результати функціонального аналізу оформляються у вигляді спеціальної таблиці-карти. Заповнюючи таку таблицю-карту, негативні явища, що впливають одразу на кілька складових економічної безпеки, враховують окремо для кожної з них, натомість вартість заходів, які повторюються щодо різних функціональних складових, враховується в бюджеті підприємства лише один раз.

Оцінка ефективності діяльності відповідних структурних підрозділів підприємства з використанням даних про витрати на запобігання можливим негативним впливам на економічну безпеку та про розміри відведеної і заподіяної шкоди дає об'єктивну (підкріплену економічними розрахунками) ідентифікацію результативності діяльності всіх структурних підрозділів (відділів, цехів) підприємства за певною функціональною складовою. Конкретна оцінка ефективності роботи структурних підрозділів підприємства щодо формування та активізації потенціалу економічної безпеки може бути здійснено з використанням показників витрат на здійснення заходу, показників розміру відвернених збитків, показників розміру заподіяної шкоди та показників ефективності здійсненого заходу аналогічно (1) (як різниця відвернених збитків та заподіяної шкоди, поділеної на витрати на здійснення заходу). В контексті структурної спрямованості процесу формування економічної безпеки підприємства основним інституціональним елементом організації економічної безпеки підприємства виступає автономна служба (управління, відділ) безпеки підприємства. Пріоритетним принципом організації та функціонування служби безпеки підприємства є принцип комплексності, відповідно до якого постійно повинен виконуватись певний комплекс дій та завдань, а саме:

- 1) охорона виробничо-господарської діяльності та захист відомостей, що вважаються комерційною таємницею підприємства;
- 2) організація роботи з правового та інженерно-технічного захисту комерційних таємниць підприємства;
- 3) запобігання необґрунтованому допуску і доступу до відомостей та робіт, які становлять комерційну таємницю;
- 4) організація спеціального діловодства, яке унеможливило несанкціоноване одержання

відомостей, віднесених до комерційної таємниці відповідного підприємства;

5) виявлення та локалізація можливих каналів витоку конфіденційної інформації в процесі звичайної діяльності та за екстремальних ситуацій;

6) організація режиму безпеки та здійснення всіх видів діяльності, включаючи зустрічі, переговори і наради в рамках ділового співробітництва підприємства з іншими партнерами;

7) забезпечення охорони приміщень, устаткування, офісів, продукції та технічних засобів, необхідних для виробничої або іншої діяльності;

8) організація особистої безпеки керівництва та провідних менеджерів і спеціалістів підприємства;

9) оцінка маркетингових ситуацій та неправомірних дій конкурентів і зловмисників.

Перелік конкретних завдань щодо організації та активізації економічної безпеки підприємства, залежно від специфіки її діяльності, може бути більшим або меншим, але він завжди має бути достатнім та обґрунтованим відповідно до конкретно відокремлених об'єктів, що підлягають захисту від потенційних загроз і протиправних посягань. У загальному випадку до таких об'єктів, як правило, належать [5]:

- персонал (керівні працівники; персонал, який володіє інформацією, що становить комерційну таємницю підприємства);

- матеріальні засоби праці та фінансові кошти (приміщення, споруди, устаткування, транспорт; валюта, коштовні речі, фінансові документи);

- інформаційні ресурси з обмеженим доступом;

- засоби та системи комп'ютеризації діяльності підприємства;

- технічні засоби та системи охорони й захисту матеріальних та інформаційних ресурсів.

У цілому зазначимо, що потенціал економічної безпеки підприємства, її стан та можливість його активізації залежать від того, наскільки служба безпеки підприємства готова до подолання критичної (кризової) ситуації, яка може виникнути у будь-який час через зіткнення інтересів бізнесу, конкурентів, держави, представників злочинного світу та інших суб'єктів і контрагентів підприємства.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що для українських підприємств найбільш значимими проблемами сучасного етапу реформ є: відсутність засобів на технічне переоснащення і здійснення НДДКР; неритмічність роботи; відсутність контрактів, замовлень; безробіття; велика дебіторська заборгованість. У цьому контексті ми пропонуємо такі кроки на шляху зміцнення економічної безпеки українських підприємств: у рамках технологічної безпеки - закриття низькорентабельних і збиткових підприємств; зміна системи оплати праці наукових кадрів; створення нових організаційно-виробничих структур; використання лізингу; активна участь у міжнародних виставках, семінарах; у рамках ресурсної безпеки - удосконалення системи розрахунків; підвищення продуктивності праці; збільшення капіталовкладень у ресурсозбереження; стимулювання "ресурсного" напрямку НДДКР; у рамках фінансової безпеки - застосування принципу дотримання критичних термінів кредитування; створення інформаційного центру, щоб постійно мати зведення про борги підприємства і перекрити канали витоку інформації; створення в структурі інформаційного центру спеціальної групи фінансових робітників, що перевіряла б податкові та інші обов'язкові платежі для виявлення можливої переплати і надавала зведення про мало використовувані основні виробничі фонди з метою їхнього можливого продажу; використання нових форм партнерських зв'язків; у рамках соціальної безпеки - наближення рівня оплати праці до показників розвитих країн, притягнення робітників до управлінських функцій; підвищення кваліфікації робітників; зацікавленість адміністрації підприємства в працевлаштуванні безробітних; розвиток соціальної інфраструктури підприємства; підвищення матеріальної відповідальності робітників за результати своєї праці.

У цілому, у сукупності детермінантів семантика і морфологія економічної безпеки підприємства є сублімацією декількох обов'язкових ознак її формування, зокрема відтвореної нами на рисунку 1, відповідно до якого основою стану економічної безпеки підприємства та головним елементом активізації процесу формування такого стану є механізм забезпечення збалансованого і безупинного розвитку, що досягається за допомогою використання усіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найефективніше їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам). Зазначимо, що основою такого механізму, а відповідно і стану (потенціалу) економічної безпеки підприємства є засоби і заходи активізації всебічного інноваційного розвитку підприємства, що є однією з рушійних сил економічного розвитку, посилення конкуренції, трансферту технологій, промислової реструктуризації, утворення глобальних підприємств,

зростання обсягів торгівлі послугами (включаючи фінансові, юридичні, управлінські, інформаційні та інші види "невидимих" послуг, які перетворюються на основний чинник міжнародних торговельних відносин). Якщо у 1970 р. з експортом послуг було пов'язано менше третини прямих іноземних інвестицій, то сьогодні його частка зросла до 50%, причому інтелектуальний капітал став найважливішим товаром на світовому ринку та основним фактором конкурентоспроможності, інноваційного розвитку та, відповідно, економічної безпеки підприємства [13, 14]. Тому вважаємо за необхідне в подальшому розглянути проблему інновацій, інноваційного розвитку як основних чинників активізації процесу формування економічної безпеки підприємства.

Джерела та література:

1. www.ukrstat.gov.ua
2. Сухорукова Т.Г. Концептуальный взгляд на экономическую безопасность предприятия // Залізничний транспорт України. - 1998. - № 2-3. - С. 9-12
3. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Відомості Верховної Ради. - 1997. - № 10. - С. 149-157
4. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) // Под ред. Е.А. Олейникова. - М.: ЗАО Бизнес школа "Интел-Синтез", 1997. - 288 с.
5. Ковалёв Д., Сухорукова Т. Экономическая безопасность предприятия // Экономика Украины. - 1998. - № 10. - С.48-52.
6. Раздина Е. Коммерческая информация и экономическая безопасность предприятия // Бизнес-информ. - 1997. - № 24. - С. 63-65.
7. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы // Бизнес-информ. - 1999. - № 11-12. - С. 45-47.
8. Бендиков М. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект) // Консультант директора. - 2000. - № 2. - С. 7-13
9. www.bre.ru/security/22843.html
10. Илларионов А. Критерии экономической безопасности: [Показатели экон. безопасности по методике Глазьева С.] // Вопр. экономики. - 1998. - № 10. - С. 35-58
11. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: Монографія. - Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. - 546 с.
12. www.refine.org.ua/pageid-1330-2.html
13. Інтріллігейтор М.Д. Глобалізація як источник міжнародних конфліктів и обострення конкуренції // Міжнародний журнал "Проблеми теорії и практики управління". - 1998. - № 6.
14. Дацків Р. Глобальні економічні війни та національна безпека: Банківська справа №1 2005. - С. 30-36.

Ганна Кравчук

●

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ЕВОЛЮЦІЙНОГО РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

За сучасних умов господарювання надзвичайно актуальним стає питання розвитку банківського кредитування, виходячи з того, що надання кредитів є однією з основних економічних функцій банків, і здійснюється вона для фінансування інвестиційних цілей підприємництва, фізичних осіб і державних організацій. Від якості її реалізації залежить економічне становище галузей економіки, підприємств, організацій, установ та фізичних осіб, які вони обслуговують, оскільки банківські кредити сприяють перш за все розвитку. Процес формування ринкових відносин в економіці України об'єктивно зумовлює необхідність дослідження еволюційного розвитку банківського кредитування через визначення його ролі та концептуального впливу на ряд економічних процесів.

У вітчизняній науковій літературі, на думку деяких вчених, проблеми кредитування суб'єктів господарювання в ринковій економіці не знайшли комплексного висвітлення. Тоді як окремим питанням кредитування підприємств, методології оцінки кредитоспроможності позичальника присвячена значна кількість праць. Багато уваги приділено кредитуванню у роботах зарубіжних вчених Е.Бредлі, Р. Клауса, В. Лексіса, Р. Синки, Де Ковни, К. Таккі, Б. Едварда, Р. Джоллі, П. Роуза, А. Тобіаса, Гейвуда У. Фляйсіга, Бухвальда, Б.Едванса, Дж.Ф.Сінкі, В.Уоскіна. Також ці питання висвітлені у працях російських дослідників – М.З. Бора, В.Захарова, О.І. Лаврушина, С.Ф. Жукова,